

Μιχάλη Ψαλιδόπουλου

Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική
Η Βρετανική προσέγγιση,
εκδ. Αίολος, Αθήνα, 1997, Β' Έκδοση

Μάνου Ματσαγγάνη (επιμέλεια)

Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους
στη Νότια Ευρώπη,
Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999

Ο ρόλος του Κοινωνικού Κράτους είναι σήμερα, στο τέλος του 20ου αιώνα, και πάλι υπό συζήτηση και αναπροσαρμογή τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Δεν είναι μόνον οι κυβερνήσεις και τα κόμματα στην Ευρώπη που αναζητούν τρόπους να συμβιβάσουν την ανταγωνιστικότητα των οικονομιών τους με την ολοένα αυξανόμενη ανάγκη για κοινωνική δικαιοσύνη. Και οι οικονομολόγοι αναζητούν λύσεις στα τεράστια θεωρητικά προβλήματα που απαιτεί ο συνδυασμός της αποτελεσματικότητας της αγοράς με την κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτό είναι άλλωστε και το σημείο αφετηρίας της Οικονομικής ως Επιστήμης: το κύριο μέλημα των μεγάλων κλασικών της Πολιτικής Οικονομίας ήταν «πώς θα συνδυασθεί η αύξηση του πλεονάσματος με μία διανομή του εισοδήματος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων η οποία θα εξασφαλίζει τη μακροχρόνια ανάπτυξη».

Τα δύο παραπάνω βιβλία είναι απολύτως συμπληρωματικά, φυσικά ερήμην τους. Στο πρώτο ο Μ. Ψαλιδόπουλος εξετάζει το ιστορικό υπόβαθρο της θεωρίας της κοινωνικής πολιτικής, ενώ στο δεύτερο, που αποτελεί ένα συλλογικό τόμο 17 άρθρων, οι συγγραφείς εξετάζουν τα προβλήματα και τις προοπτικές της κοινωνικής πολιτικής, όπως αυτή εφαρμόζεται σήμερα.

Τα δύο βιβλία είναι συμπληρωματικά και ως προς το γεωγραφικό πεδίο αναφοράς τους: το πρώτο αναφέρεται στη γενέτειρα του καπιταλισμού, Βρετανία, ενώ το δεύτερο αφορά στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα.

Το βιβλίο του Αναπληρωτή Καθηγητή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Μ. Ψαλιδόπουλου έχει στόχο την ιστορική ανασυγκρότηση των θεωριών κοινωνικής πολιτικής, όπως

αυτές αναπτύχθηκαν από βρετανούς οικονομολόγους σε μία περίοδο που εκτείνεται από το 1776 μέχρι το 1936, δηλαδή από τον Adam Smith στον John Maynard Keynes. Το βιβλίο περιλαμβάνει δύο διακριτά μέρη. Στο πρώτο γίνεται μία εκτενής αναφορά στη βρετανική ιστορική πραγματικότητα από την εποχή των πρώτων νομοθετικών κοινωνικών ρυθμίσεων περί φτώχειας της ελισαβετιανής περιόδου, στα τέλη του 17ου αιώνα, μέχρι την εγκαθίδρυση αυτού που σήμερα γνωρίζουμε ως κράτος πρόνοιας. Από αυτήν την αναγκαστικά συνοπτική αναδρομή, αποκομίζει κανείς την αίσθηση μιας ιστορικής συνέχειας τεσσάρων αιώνων κοινωνικής νομοθεσίας, εάν υιοθετήσει την οπτική γωνία του νομοθέτη που αγωνιά να αντιμετωπίσει τα ολοένα οξύτερα προβλήματα της διογκούμενης κοινωνικής τάξης των μισθωτών εργαζομένων. Η αναδρομή του Φαλιδόπουλου ωστόσο, τονίζοντας τη συνέχεια, καθόλου δεν αποκρύπτει τις επαναστατικές ασυνέχειες που επήλθαν σε αυτή τη μακρά ιστορική διάρκεια, ως αποτέλεσμα κοινωνικών ανακατατάξεων και εργατικών διεκδικήσεων. Ειδικά στους τομείς των εργατικών συνδικάτων, της προστασίας της υγείας των εργαζομένων, αλλά και της μέριμνας των ανέργων, η μακρά πορεία από τους πρώτους νόμους «Περί φτωχών» το 1601, μέχρι τις μεταρρυθμίσεις της Εργατικής Κυβέρνησης το 1945, δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο θεωρητικών και πολιτικών ζυμώσεων, αλλά και οξύτατων, ενίοτε και αιματηρών, κοινωνικών αγώνων.

Στο δεύτερο και μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου, ο συγγραφέας επιχειρεί την «ιστορική ανασυγκρότηση» των θεωρητικών προσεγγίσεων σε θέματα κοινωνικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει, όπως ο όρος «ιστορική ανασυγκρότηση» καθιερώθηκε στην ιστοριογραφία της επιστήμης μετά τον Lakatos, ότι επιχειρεί την ανασύνθεση των ιδεών των οικονομολόγων του παρελθόντος με τους όρους και το πνεύμα της ιστορικής πραγματικότητας στην οποία αυτοί έζησαν. Εξετάζονται έτσι, εύστοχα και παραστατικά κατά τη γνώμη μου, οι ιδέες των Adam Smith, Jeremy Bentham, David Ricardo, Thomas Malthus, N. W. Senior, J. R. McCulloch, J. S. Mill, W.S. Jevons, Alfred Marshall, William Beveridge, A. C. Pigou και J. M. Keynes.

Ο Φαλιδόπουλος επιχειρεί να αναδείξει στο έργο των παραπάνω συγγραφέων, τις ιδέες που είχαν όχι μόνο για τα ζητήματα που σήμερα καλύπτονται από την Κοινωνική Πολιτική, αλλά και γενικότερα την τοποθέτησή τους απέναντι στη μισθωτή εργασία και τους εργαζόμενους. Έτσι εξηγείται εν μέρει, η επιλογή του να συμπεριλάβει σε αυτό το πανόραμα και οικονομολόγους, που είτε είχαν ελάχιστα ασχοληθεί με ζητήματα κοινωνικής πολιτικής, όπως ο Ricardo, είτε είχαν εντελώς αρνητική στάση σε κάθε ιδέα κρατικής αρωγής των εργαζομένων, όπως ο Malthus. Με την επιλογή του καταφέρνει ασφαλώς να στηρίξει τη βασική του θέση: κυρίαρχο συστατικό της βρετανικής προσέγγισης στην κοινωνική πολιτική του

κράτους, ήταν «η δημιουργία συνθηκών εξασφάλισης του ανεξάρτητου εργαζομένου». Αυτό σήμαινε ότι οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζονταν πάντα στη Βρετανία ως ατομικές οντότητες με ατομικές ευθύνες και δικαιώματα, προς τις οποίες το Κράτος όφειλε να παρέχει προστασία και εξασφάλιση. Με άλλα λόγια, βασικό χαρακτηριστικό της «βρετανικής προσέγγισης» ήταν οι φιλελεύθερες αρχές της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, σε αντίθεση με την προσέγγιση της ηπειρωτικής Ευρώπης, κυρίως Γερμανικής και εν μέρει Γαλλικής και Ιταλικής, που εμφορούνταν από μία «κορπορατίστικη» αντίληψη των δικαιωμάτων των εργαζομένων ως επαγγελματικών δικαιωμάτων.

Πιστεύουμε ωστόσο ότι η, κατά τη γνώμη μας, έγκυρη θέση του συγγραφέα, θα υπηρετούνταν καλύτερα, αν αντί της απλής γραμμικής παράθεσης των οικονομολόγων του παρελθόντος, επέλεγε μία θεματική παρουσίαση και ομαδοποίηση γύρω από τα βασικά κοινωνικά ζητήματα της οικονομικής δραστηριότητας. Η σαφώς δυσκολότερη αυτή παρουσίαση, θα καθιστούσε πολλαπλώς πιο ενδιαφέρουσα την ανάγνωση των οικονομικών ιδεών του παρελθόντος, αφού θα αναδείκνυε ξεκάθαρα τη συμβολή του καθενός σε ζητήματα που και σήμερα ταλανίζουν τις καπιταλιστικές κοινωνίες, όπως η ανεργία, το καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης, ο χρόνος εργασίας κ.λπ. Παράλληλα όμως θα βοηθούσαν και τον ίδιο τον συγγραφέα να ξεφύγει από την αμήχανη

–πολλές φορές– στάση του κατά την παρουσίαση των παλαιών οικονομικών θεωριών. Σε πολλά σημεία το βιβλίο χάνει τον προσανατολισμό του και από εξέχον δοκίμιο για τις περί την κοινωνική πολιτική αντιλήψεις, μετατρέπεται σε διδακτικό εγχειρίδιο ιστορίας οικονομικών θεωριών. Η μεταχείριση για παράδειγμα του Senior, του Jevons και του Marshall, είναι σαφώς πιο περιγραφική και γενικόλογη από αυτήν του Smith, του Mill, του Pigou και του Keynes. Σε αυτές τις περιπτώσεις, και ειδικά στον Keynes, που ο Ψαλιδόπουλος είναι φανερό ότι γνωρίζει καλύτερα, η ανάλυση είναι πλήρως εστιασμένη στο ρόλο που πρέπει να έχει το Κράτος σε αυτά τα ζητήματα. Θα προσθέταμε ακόμη ότι η επιλογή του λιγότερο γνωστού Beveridge, θα έπρεπε να συνοδευτεί με μία εκτενέστερη αναφορά στην κριτική τόσο των μελών της Ιστορικής Σχολής (Toynbee, Cunnigham, Ashley κ.ά.), όσο και των σοσιαλιζόντων Hogdskin, Gray, Thompson, Webb κ.λπ. Έτσι θα ήταν ηχηρότερο το «απώτερο μήνυμα του συγγραφέα», όπως ο ίδιος γράφει στο συμπέρασμα του. Με την προσθήκη των αιρετικών απόψεων, καταδεικνύεται σαφέστερα γιατί «η οικονομική επιστήμη δεν είναι διαχρονική αλλά εξελίσσεται» υπό το φως της κριτικής και των κοινωνικών αλλαγών.

Ασφαλώς οι αρετές του βιβλίου δεν περιορίζονται σε ένα τμήμα του, αλλά διατρέχουν ολόκληρο το βιβλίο. Η ανάλυση, ακόμη και όταν λοξοδρομεί, είναι παντού ακριβής, ευνόητη, πειστική και εν-

διαφέρουσα. Ο Ψαλιδόπουλος καταφέρνει με το βιβλίο του αυτό να πλουτίσει την πενιχρή ελληνική βιβλιογραφία των τελευταίων χρόνων με μία σημαντική συμβολή. Η μεγαλύτερη του δε επιτυχία, είναι ότι αποδεικνύει σαφέστατα πόσο μεγάλη μπορεί να είναι η συνεισφορά της Ιστορίας των Οικονομικών Θεωριών στην κατανόηση των σημερινών επιτακτικών κοινωνικών ζητημάτων, στις οικονομίες της αγοράς.

Αν με αυτό το πνεύμα προσεγγίσουμε το δεύτερο βιβλίο, και έχοντας ως βάση ότι το Κοινωνικό Κράτος Ευημερίας θεμελιώθηκε στους προβληματισμούς φιλοσόφων, όπως ο Bentham και οι οικονομολόγων όπως ο Pigou και ο Keynes, μπορούμε ευκολότερα να κατανοήσουμε γιατί η αναζήτηση λύσεων στα σημερινά πρωτόγνωρα προβλήματα μπορεί να εμπλουτιστεί από τα διδάγματα της Ιστορίας. Ο συλλογικός τόμος που επιμελήθηκε ο Μάνος Μασσαγγάνης είναι προϊόν των εργασιών του Συνεδρίου που έγινε στην Αθήνα (11-13/12/1997) από την «Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού Νίκος Πουλαντζάς». Καίτοι είναι εξ' αρχής εμφανής η αριστερή πολιτική αφετηρία των εισηγήσεων, αυτό διόλου δεν αποτελεί μειονέκτημα αυτού του τόμου. Αν στην προηγούμενη περίπτωση του Ψαλιδόπουλου, παρουσιαζόταν η φιλελεύθερη προβληματική για το ρόλο του κράτους, εδώ παρουσιάζεται η αριστερή κριτική της πρακτικής εφαρμογής αυτής της προβληματικής, δηλαδή του Κράτους Ευημερίας.

Η κοινή συνισταμένη των 17 εισηγήσεων, δίνεται από τη διαπίστωση της Αντιγόνης Λυμπεράκη (σελ. 71): «το κυνήγι της ανταγωνιστικότητας δε συμβαδίζει κατ' ανάγκη με χαμηλούς μισθούς και χαμηλό επίπεδο κοινωνικής προστασίας». Προτείνονται αντίθετα από τους περισσότερους εισηγητές τρόποι, ώστε και το κοινωνικό κράτος να διαφυλαχθεί καλύπτοντας τα νέα κοινωνικά προβλήματα της μετα-φορντικής περιόδου, αλλά και να μην πληγεί ανεπανόρθωτα η πηγή του οικονομικού πλεονάσματος, δηλαδή η ανάπτυξη. Στο πλαίσιο αυτό, ο Μάνος Μασσαγγάνης εξετάζει αναλυτικά όλες τις διαστάσεις του διλήμματος «ανταγωνιστικότητα ή κοινωνική δικαιοσύνη» και θέτει τις γενικές αρχές μιάς αριστερής πολιτικής για το κοινωνικό κράτος. Ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου της Ραβίας, Maurizio Ferrera περιγράφει πειστικά τα χαρακτηριστικά του «νοτίου μοντέλου κοινωνικού κράτους», συγκρίνοντάς τα τόσο με το φιλελεύθερο μοντέλο του Beveridge όσο και με αυτό της Κεντρικής Ευρώπης του Bismarck. Κάποια από αυτά αποτελούν συστατικά της ευρωπαϊκής-μεσογειακής κουλτούρας, όπως η βαρύνουσα σημασία της οικογένειας και η επιρροή της Εκκλησίας και κάποια άλλα αποτελούν απλώς στρεβλώσεις στην εφαρμογή των αρχών του Κράτους Πρόνοιας: ύπαρξη πολλών επιδομάτων, χαμηλές παροχές υγείας, ευνοιοκρατία, εισφοροδιαφυγή κ.λπ. Αυτές οι στρεβλώσεις καθιστούν ακόμη πιο επιτακτική την αναμόρφωση και τον εκσυγχρονισμό

σμό της Κοινωνικής Πολιτικής, ιδιαίτερα τώρα που αμφισβητείται η ίδια η χρησιμότητα της.

Στην Ιταλική περίπτωση αναφέρονται ακόμη τέσσερις εισηγήσεις. Ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου της Ανκόνα Massimo Paci εξετάζει το καθεστώς ρύθμισης της αγοράς εργασίας στην Ιταλία. Ο Felice Pizzuti, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, αναφέρεται στο συνταξιοδοτικό της σύστημα, ενώ ο συνάδελφος του Nicola Rossi, θέτει τις αρχές μεταρρύθμισης του Κοινωνικού Κράτους στην Ιταλία. Και αυτός αναφέρεται στην ιστορική παρακαταθήκη του Beveridge, προκειμένου να βρεί επιχειρήματα υπέρ μιας συνολικής και μακρόπνοης μεταρρύθμισης που να συνδυάζει ταυτόχρονα αποτελεσματικότητα και δικαιοσύνη. Η Alfonsina Rinaldi τέλος εξηγεί, από τη θέση της ειδικής συμβούλου του Πρωθυπουργού D' Alema, τις συνιστώσες της επίσημης Κοινωνικής Πολιτικής στην Ιταλία, που αποσκοπούν σε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικών υπηρεσιών που στοχεύει σε μία βιώσιμη ανάπτυξη.

Οι δύο εισηγήσεις που αναφέρονται στην Ισπανία, έρχονται να τονίσουν τη συνοχή του «Νότιου Μοντέλου». Η Καθηγήτρια Πανεπιστημίου της Βαρκελώνης, Soledad Garcia, μελετά τις συνέπειες της πολιτικής «ελαχίστου εισοδήματος» όπως αυτή εφαρμόστηκε στην Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Η Garcia θεωρεί ότι η συγκεκριμένη πολιτική αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο μία λανθασμένη

κοινωνική πολιτική οδηγεί στον «κατακερματισμό της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη». Καθόλου συμπτωματικά, ήταν ο Alfred Marshall εκείνος που φαίνεται πως πρώτος διατύπωσε την απαίτηση ότι το Κράτος οφείλει να διευκολύνει την κοινωνική συμμετοχή των πολιτών του στις πολιτικές του κοινότητες. Η εξασφάλιση ενός κοινού ελάχιστου εισοδήματος εγγυάται και ένα ελάχιστο αξιοπρέπειας, αποτελώντας όρο εκ των ων ουκ άνευ για οποιαδήποτε πολιτική συμμετοχή. Οι Καθηγήτριες του Πανεπιστημίου του Οβιέδο, Laura Cabiedes και Ana Guillen δίνουν μία πλήρη περιγραφή της εξέλιξης του Εθνικού Συστήματος Υγείας στην Ισπανία, στη βάση της παραπάνω συλλογιστικής. Και η ελάχιστη υγειονομική περιθαλψή είναι απαραίτητη για την εξασφάλιση της ιδιότητας του πολίτη.

Η περίπτωση της Πορτογαλίας εξετάζεται από τον Καθηγητή Κοινωνιολογίας στην Κοΐμπρα, Pedro Hespanha. Το ενδιαφέρον στην ανάλυσή του έγκειται κατά τη γνώμη μου στην έννοια της «κοινωνίας πρόνοιας», η οποία αναφέρεται στις παραδοσιακές σχέσεις αλληλεγγύης και γειτονίας που επιζούν παρά τον οικονομικό εκσυγχρονισμό και φαίνεται να συνδυάζονται ιδανικά με το Κράτος Πρόνοιας. Το δίλημμα για τον Hespanha είναι αν το πορτογαλικό κράτος θα καταφέρει να εκσυγχρονίσει την Κοινωνική πολιτική του χωρίς να καταστρέψει τις υπάρχουσες μη δομημένες και ευέλικτες μορφές αλληλεγγύης. Από τη σκοπιά του μη-ειδικού, η πορτογαλική περι-

πτωση προσιδιάζει περισσότερο με αυτήν της Ελλάδας. Αυτό συνάγεται και από τις εισηγήσεις του Δημήτρη Σωτηρόπουλου και Αλέξανδρου Αφουξενίδη. Ο πρώτος, εξετάζοντας το σύστημα κοινωνικών ασφαλίσεων, και ο δεύτερος τη δομή ελληνικού κράτους πρόνοιας, τονίζουν στο συμπέρασμά τους την ιδιάζουσα βαρύτητα της ελληνικής κοινωνικής οργάνωσης.

Οι υπόλοιποι Έλληνες εισηγητές, εξετάζουν διαφορετικές πλευρές της ελληνικής περίπτωσης κοινωνικής πολιτικής. Ο Πάνος Τσακλόγλου αναλύει εύστοχα το φαινόμενο της φτώχειας στην Ελλάδα και εξετάζει τρόπους άσκησης πολιτικής για τη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων. Ο Σάββας Ρομπόλης εστιάζει στις θέσεις που έχει το συνδικαλιστικό κίνημα για την εργασία και την κοινωνική ασφάλιση. Ο Πλάτων Τήνιος υπερασπίζεται την αναγκαιότητα του Κράτους Πρόνοιας απέναντι στη σταδιακή μετατόπιση των ευθυνών και του ρόλου του στην σφαίρα του ιδιωτικού. Η Ελίζα Παπαδάκη παρουσιάζει τους οικονομικούς περιορισμούς που συνεπάγεται η άσκηση κοινωνικής πολιτικής και συμπεραίνει, αντίθετα στο ρεύμα της εποχής, ότι αυτοί μπορούν να αναδιαρθρωθούν ώστε να προστατεύουν όντως. Τέλος ο Μιχάλης Χλέτσος τοποθετεί την ελληνική περίπτωση σε ένα γενικότερο πλαίσιο, συνδέοντάς τη με τα τεκταινόμενα στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Ξεχώρισα την εισήγηση του

Χλέτσου, αφενός γιατί συνδέει άμεσα την Ελλάδα με το «Νότιο μοντέλο» του Ferrera, δίνοντας έτσι μια εικόνα συνοχής στο σύνολο του βιβλίου, αφετέρου, και κυρίως, γιατί εισάγει τα περισσότερα ιστορικά στοιχεία από τους υπόλοιπους. Σε μία αποτίμηση της ιστορικής συγκρότησης του ελληνικού κράτους πρόνοιας, καταλήγει να το συγκρίνει με τα δύο κυρίαρχα μοντέλα κοινωνικής πολιτικής, το κορπορατιστικό μοντέλο του Bismarck και το φιλελεύθερο του Beveridge. Εδώ βρίσκεται κατά τη γνώμη μου το κοινό σημείο σύγκλισης όλων των εισηγήσεων: ο εκσυγχρονισμός και ο εξορθολογισμός του Κράτους Πρόνοιας στη Νότια Ευρώπη, έχει ανάγκη μάλλον μίας ισχυρότερης δόσης στοιχείων από το φιλελεύθερο πρότυπο, παρά από οποιοδήποτε άλλο. Αυτό σημαίνει όχι μόνο κατάργηση όλων των στρεβλώσεων που υφίστανται, αλλά πρωτίστως σειρά μέτρων που εγγυώνται την ελάχιστη κοινωνική προστασία και ενδυναμώνουν την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Αν θυμηθούμε δε την ιστορική καταγωγή του φιλελεύθερου προτύπου από τη Βρετανία και τους κλασσικούς της Πολιτικής Οικονομίας, είναι απολύτως εμφανής η χρησιμότητα της συμβολής Ψαλιδόπουλου, ως πηγής ιδεών για την κατανόηση της κατεύθυνσης που πρέπει να πάρει η αναμόρφωση του κράτους πρόνοιας, στον Ευρωπαϊκό Νότο.

Μιχάλης Ζουμπουλάκης